

Uloga Prvog svjetskog rata u redefiniranju rodnih obrazaca

Varga, Josipa

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:100824>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA POVIJEST

Uloga Prvog svjetskog rata u redefiniranju rodni obrazaca

Završni rad

Studentica : Josipa Varga

Mentor : doc. dr. sc. Andrea Roknić Bežanić

Rijeka, 2016.

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Povijesni kontekst – društvene promjene	4
3. Početak feminističkih pokreta u Europi	5
4. Korak naprijed	6
4.1.Sudionice Ilirskog pokreta	8
4.2.Reforme školstva	9
4.3.Domaće ognjište	11
5. Prvi svjetski rat	13
5.1. Svakodnevni život civila	14
5.2.Gospodarska kriza	15
5.3.Humanitarne organizacije	17
5.4.Crveni križ	20
5.5.Moda	22
6. Zaključak	23
7. Literatura	25

1. Uvod

U ovom radu dat će se prikaz uloge Prvog svjetskog rata u razvoju feminističkih ideja i promjeni rodni obrazaca. Istražujući historiografiju koja se bavi razdobljem Prvog svjetskog rata uvidjet ćemo kako su politički, ratni i socijalni aspekti najzastupljeniji pri obradi navedene teme. Iako se o *Velikom ratu* pisalo mnogo, povijest redefiniranja rodni obrazaca ostala je istražena pretežito u okvirima feminističkog diskursa, dok se ponegdje historiografija riječju – dvije osvrće na nužnost promjene tradicionalnih (patrijarhalnih) odnosa potaknute *Velikom ratom* koji kao takav zahtijeva masovnu mobilizaciju muškog, radno sposobnog stanovništva. Budući da je cilj rada prikazati na koji je način Prvi svjetski rat pridonio promjeni rodni obrazaca, iz iznad navedenih razloga planirana metodologija rada ponešto je izmijenjena tijekom istraživanja stoga će sekundarna literatura ovom radu pružiti okvir događanja vezanih uz životne uvjete civila u Hrvatskoj tijekom Prvog svjetskog rata unutar kojeg će poseban naglasak biti stavljen na položaj žene i njezino djelovanje. Kolaps civilnog života uzrokovan *Velikom ratom* popraćen je i novinskim člancima, a obrađene su i teme vezane uz pomoć kako civilnom stanovništvu, primjerice siročadi, tako i ratnim ranjenicima te vojnicima na bojišnicama. Za potrebe ovoga rada posebno će biti izdvojeni podatci vezani uz humanitarne organizacije i sudjelovanje žena u istim, a sve u svrhu argumentiranja teze na koju se rad oslanja, teze prema kojoj je Prvi svjetski rat prekretnica u redefiniranju rodni obrazaca.

Iako se masovni feministički pokreti kao pokreti s ciljem izjednačavanja prava žena i muškaraca javljaju tek nakon Drugog svjetskog rata, već je u vrijeme Prvog svjetskog rata pružena mogućnost, ali i nužnost da žena „izađe iz kuhinje“, drugim riječima zamijeni ulogu s muškarcima koji su na bojišnicama. Dakako da humanitarni rad kao i gospodarstvo ne opstaju isključivo zahvaljujući ženama, no nužnost njihovog uključivanja u one sfere života koje su dotada bile rezervirane muškarcima doprinose osporavanju općeprihvaćenog patrijarhalnog načina života prema kojemu svaki spol ima predodređene uloge. Noviteti devetnaestog stoljeća bili su uvertira korjenitim promjenama društva koje se moralo prilagoditi tekovinama novog vremena, a upravo promjena u strukturi društva dovodi i do razvoja ideja općih ljudskih prava. Uz kratki osvrt na spomenute novitete koji doprinose promjeni društva, smatram nužnim naglasiti i objasniti kako se feministički pokreti razlikuju od države do države, a brojni su čimbenici koji utječu na njihov razvoj. Kratki prikaz samih početaka

feminističkih tendencija pružit će nam mogućnost usporedbe istog sa hrvatskim društvom u promatranom vremenskom razdoblju koje je zbog unutarnje i vanjsko političkih razloga ponešto kaskalo za Zapadom. Valja naglasiti kako su i u prethodnom stoljeću postojali pokušaji uključenja žena u šire sfere javnog djelovanja, poput njihova uključenja u Ilirski pokret ili pružanjem jednake mogućnosti obrazovanja dječacima i djevojčicama, no sve te promjene u navedenom razdoblju nisu bile u koraku sa društvom koje je i dalje tradicionalnih pogleda. Ipak, smatram ih važim izdvojiti kao bitne elemente u promijeni javnog mijenja po pitanju uloge žene koje će se značajnije promijeniti tijekom Prvog svjetskog rata.

2. Povijesni kontekst – društvene promjene

Devetnaesto je stoljeće obilježeno ubrzanim razvojem koje se očituje u svim sferama ljudskog djelovanja. Osim industrijske revolucije kojoj prethode revolucionarna tehnološka otkrića započeta u osamnaestom stoljeću dolazi i do razvoja novog društvenog sloja – građanstva. U novim uvjetima građanski sloj postaje sve brojniji, a samim time dobiva svijest o svojoj snazi, ali i pravima. Stari politički sustavi bazirani najčešće na vladavini nekolicine u monarhijski uređenim zemljama gube svoje temelje, a umjesto njih afirmira se ideja demokratske vladavine koja kao takva svoj oslonac traži u narodu. Razvoj industrije popraćen je razvojem kapitalističkog tržišta na kojem svaka velesila želi uspostaviti svoju dominaciju i time osigurati prosperitet. Iz toga slijedi imperijalistička politika država koje se međusobno nadmeću u borbi za stjecanjem kolonijalnih carstava. Uz razvoj građanstva i politiku imperijalizma raste svijest o nacionalnom identitetu. Sukladno tomu, dolazi do raspada brojnih multinacionalnih država – primjerice raspada višestoljetnog Habsburškog carstva te Otomanskog i Ruskog carstva, a državice koje su godinama, pa i stoljećima bile pod „velikim divovima“ traže svoju samostalnost u okvirima vlastite države. Uz razvoj građanstva i posljedični uzlet demokratskih ideja, najznačajniji korak ka izjednačavanju prava spolova je i znatno kasnija pojava dekolonizacije. Dekolonizacija i pravo na samoodređenje do tada koloniziranih i podređenih zemalja potakle su afirmaciju već postojeće feminističke misli čiji početak razvoja možemo pratiti od devetnaestog stoljeća. Pri tome valja naglasiti kako se putovi ženskih pokreta razlikuju od zemlje do zemlje, ovisno o situaciji unutar same države koja ne omogućava svima isto djelovanje što zbog mentaliteta društva što zbog političke situacije. Izdvojene su natuknice najvažnije u pogledu razvoja feminističke misli, a svjedoče o

ubrzanim i revolucionarnim promjenama koje se očituju u tehnologiji, znanosti, misli, promjeni državnih ustroja te političkih sustava. Iz navedenog bi slijedila i nužnost promjene patrijarhalnog društva koji uz razvoj civilizacije gubi čvrste temelje kakve je imao u prethodnim razdobljima. Prvi svjetski rat omogućio je početak redefiniranja rodni obrazza. Budući da je bio prvi rat takvog intenziteta veliki je broj muškaraca mobiliziran što je primoralo žene da same osiguraju sredstva za život i preuzmu poslove koji bi mobilizirani muškarci ostavljali za sobom. To je ženama pružilo mogućnost dokazivanja sposobnosti i osporavanja do tada sveprisutne ideje kako su žene predodređene isključivo za ulogu majke i supruge. Kao što je ranije bilo spomenuto, ženski pokreti variraju od zemlje do zemlje. Nakon kratkog osvrta na same početke feminizma koji se najprije javljaju u Velikoj Britaniji kao vodećoj industrijskoj velesili, izdvojiti ćemo nekoliko segmenata hrvatske povijesti iz kojih su vidljivi počeci otvaranja javnih sfera ženama.

3. Početak feminističkih pokreta u Europi

Ženske pokrete pojednostavljeno možemo objasniti kao pokrete za ravnopravnost spolova čiji su ciljevi načelo ocrtani već u prvom *predsufražetskom*, a potom i *sufražetskom* pokretu. Sam naziv pokreta u prijevodu znači pravo glasa, a pokret preuzima taj naziv jer su sufražetkinje smatrale da pravo glasanja pretpostavlja i sva druga prava po kojima bi bile ravnopravne sa muškarcima.

U nastavku rada bit će istaknuta tvrdnja kako je hrvatsko društvo zaostajalo za razvijenim Europskim državama. Kako bi ona bila potkrijepljena, slijedi pregled najranijih odjeka feminističkog pokreta u Europi. Prije svega, radi se o 1848. godini kada se u Seneca Fallsu 19. srpnja održala *Prva konvencija o pravima žena*. Konvenciju su predvodile Elizabeth Cady Stanton i Susan B. Anthony koje su se zalagale za pravo udanih žena na zaposlenje i vlasništvo, obrazovanje, karijeru i pravo glasa.¹ Industrijska je revolucija otvorila brojna radna mjesta te su se žene, iako rijetko, zapošljavale i u tvornicama od kojih su najznačajnije one u Lancashireu i Yorkshireu.² Nova su radna mjesta bila pomak u mogućnostima samostalne zarade, no ona nisu značila i financijsku neovisnost jer je ostanak

¹ WATKINS, Susan Alice: RUEDA, Marisa: RODRIGUEZ, Marta, *Feminizam za početnike*, Naklada Jesenki i Turk, Zagreb, 2002., 46.

² Isto, 55.

na nekom radnom mjestu ženi bio vrlo upitan, a za isto su plaćeni znatno manje od muških kolega. Daljnja borba za jednakost nastavlja se u časopisu *Englishwoman`s Journal* koji ističe zakonska prava žena poput obrazovanja i prava glasa.³ Feministički pokret svoju filozofsku potku dobiva u drugoj polovici devetnaestog stoljeća točnije 1869. godine kada John S. Mill objavljuje djelo *Podređenost žena* u kojem ističe jednakost muškarca i žene, a „žensku prirodu“ u okvirima tradicionalnog društva smatra čistom izmišljotinom.⁴ U SAD-u se tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina javljaju feministički pokreti za slobodu žena. Njihov je istup bio vrlo upečatljiv rekavši kako između udanih žena i prostitutki zapravo i nema razlike – seksualna „raspoloženost“ uzrokovana je ekonomskom sigurnošću.⁵ Nešto drugačiji feministički pokret koji se također javlja u SAD-u sedamdesetih i osamdesetih godina devetnaestog stoljeća jest feministički pokret društvenog čistunstva utemeljen prema evangelističkim načelima. Pripadnice ovog pokreta smatraju da su žene izdižu kao moralno nadmoćne za razliku od muškaraca koji su vođeni životinjskim porivima.⁶ Konkretni iskorak učinjen je 1903. godine osnivanjem *Saveza žena* koji ubrzo postaje internacionalan feministički savez, a sufražetkinje otada postaju sve glasnije što je nerijetko rezultiralo masovnim uhićenjima. Ipak, devetnaesto je stoljeće donijelo pravo glasa ženama u Velikoj Britaniji, Kanadi, SAD-u, Njemačkoj, Švedskoj i Norveškoj.

4. Korak naprijed

Tradicionalno patrijarhalno društvo ženu smješta isključivo u okvire domaćinstva gdje je njezin zadatak briga za kućanstvo i djecu. Budući da su njezine sposobnosti ograničene, posebice one kreativne iz kojih proizlazi mogućnost mijenjanja povijesti, njezin je doprinos najčešće zanemaren ili u najboljem slučaju marginaliziran. Sintagma „povijest pišu pobjednici“ u feminističkom je diskursu modificirana te ona glasi „povijest pišu muškarci“. Navedena modificirana sintagma nesumnjivo je istinita ukoliko prihvatimo tezu Jasenke Kodrnje koja razlikuje monumentalno i linearno vrijeme pri čemu žene pripadaju monumentalnom, tj. sadašnjem vremenu dok je linearno vrijeme namijenjeno muškarcima jer

³ WATKINS, Susan Alice: RUEDA, Marisa: RODRIGUEZ, Marta, *Feminizam za početnike*, Naklada Jesenki i Turk, Zagreb, 2002., 60.

⁴ Isto, 61.

⁵ Isto, 62.

⁶ Isto, 64.

„Nećemo valjda ukazivati vrijednost – čast domaćicama, šveljama, praljama, sobaricama, čistačicama, prostitutkama, kurtizanama?“⁷ Navedena teza dodatno je argumentirana *rodnom konstrukcijom prostora* tj. prikazom odsutnosti ženskih imena u obilježavanju prostora. Obilježavanje prostora povijesna je tvorevina poznata od samog početka civilizacije, a odražava potrebu ostavljanja traga svoga postojanja.⁸ Činjenica kako se prostorno obilježavanje gotovo bez iznimke može izjednačiti sa muškim obilježavanjem govori u prilog tezi izostanka žene u pisanju povijesti i marginaliziranju pa čak i osporavanju njezinog doprinosa.

U Hrvatskoj se feministički pokret pojavljuje znatno kasnije nego u ostalim, razvijenim dijelovima Europe. Upravo je razvijenost zemlje jedan od ključnih faktora koji utječu i na redefiniranje rodni obrazaca i tradicionalnih vrijednosti. Uzevši to u obzir ne čudi kako su žene u Velikoj Britaniji, SAD-u i Švicarskoj prve digle glas u borbi za ženska prava i ravnopravnost spolova jer su navedene zemlje među prvima započele proces industrijalizacije koja nužno vodi razvoju građanskog društva i urbanizaciji dok paralelno sa navedenim procesima raste potreba za prevrednovanjem tradicionalnih vrijednosti kako bi se društvo prilagodilo tekovinama novog, industrijskog i građanskog vremena. Početna faza industrijalizacije kojoj pripadaju iznad navedene zemlje započinje već 1790. godine dok se završna faza industrijalizacije zbiva tek sto godina poslije, a obuhvaća manje razvijene ili nerazvijene zemlje, među ostalim i Hrvatsku. Stoga ne čudi kako su feministički pokreti, ali i borba za jednakost općenito te pitanje ravnopravnosti spolova u Hrvatsku došli sa zakašnjenjem u odnosu na razvijene Europske zemlje. Kao dio Austro-Ugarske Monarhije, Hrvatska se suočava sa nizom problema koji prijete egzistenciji nacije. Hrvatska je Prvi svjetski rat dočekala teritorijalno razjedinjena, a visoki intelektualni krugovi nastojali su kulturnim i političkim programom ukazati na važnost identiteta nacije u strahu pred germanizacijom, mađarizacijom i talijanizacijom. Na gospodarskom planu Hrvatska je u prvoj polovini dvadesetog stoljeća još uvijek bila u predindustrijskom razdoblju što se najbolje ogleda u podatku kako je 1910. godine čak 68% poduzeća pripadalo obrtničkom tipu.⁹ U navedenim okolnostima rijetko tko je dovodio u pitanje status žene i rodne nejednakosti posebice u političkom djelovanju jer, prisjetimo se, izborna je pravo regulirano imovinskim

⁷ KODRNJA, *Jasenka, Rodno/spolno obilježavanje prostora i vremena u Hrvatskoj*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2006. , 125.

⁸ Isto, 51.

⁹ GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi liber, Zagreb, 2003. , 223.

cenzusom prema kojemu ni svi muškarci nisu bili ravnopravni. U Banskoj je Hrvatskoj zakonom ograničeno izborno pravo 1910. godine, dok je za austrijski dio Monarhije 1906. godine donesen zakon kojim je uveden kurijalni sistem.¹⁰

4.1. Žene u Ilirskom pokretu

Iako se o feminističkim tendencijama prije Prvog svjetskog rata u Hrvatskoj ne može govoriti ukoliko pod navedenim pojmom podrazumijevamo izjednačavanje prava žena i muškaraca kao ravnopravnih spolova, u prvoj polovini devetnaestog stoljeća značajna je novina sudjelovanje žena u borbi za očuvanje nacionalnog identiteta – u Ilirskom pokretu. Tako je „Riječ velikosrčnim kćerima Ilirije“ uputio sam Janko Drašković pozivajući ih na sudjelovanje u narodnom preporodu.¹¹ Najznačajnije predstavnice Ilirskog pokreta koje su se javno istaknule unatoč sveprisutnom tradicionalnom shvaćanju uloge žene u društvu su Dragojla Jarnević, Sidonija Rubido, Kornelija Kukuljević i druge.¹² U sklopu kulturnog rada čiji je cilj bio podići narodnu svijest među stanovništvom osnovale su *Društvo domorotkinja* putem kojega su željele djecu odgojiti u duhu narodnog jezika.¹³ I premda se radi o ženama u muškoj politici, svojim djelovanjem doprinose preporodnom razdoblju i afirmaciji ilirskih ideja, a sama činjenica kako su pozvane od strane Janka Draškovića može nas dovesti do zaključka da pojednostavljeno poimanje žene kao domaćice koja nije sposobna pridonijeti promijeni u društvu počinje gubiti svoj čvrsti temelj. Ovdje vidimo začetak ideje koja će se afirmirati u razdoblju sedamdesetih godina devetnaestog stoljeća reformom školstva. I kulturni i politički programi devetnaestog stoljeća vode ka promijeni položaja žene, ali je značajno istaknuti kako se ta promjena odvija u ustaljenim tradicionalnim kalupima gdje se superiornost muškarca ne dovodi u pitanje. Kako je djelovanje žena u preporodnom razdoblju i dalje u službi veće, nacionalne ideje, tako će i tridesetak godina kasnije reforma školstva putem koje je ženama omogućeno školovanje biti u službi poboljšanja tradicionalne

¹⁰ FELDMAN, Andrea, *Žene u Hrvatskoj : ženska i kulturna povijest*, Institut „Vlado Gotovac“ : Ženska infoteka, Zagreb, 2004., 204.

¹¹ ČORIĆ, Tomislav, *Hrvatska žena u povijesti*, K. Krešimir d.o.o. , Zagreb, 1997., 23.

¹² Isto.

¹³ Isto.

patrijarhalne obitelji. Paradoksalno, no upravo navedene stavke možemo shvatiti kao pomak od tradicionalnog ka suvremenom poimanju žene.

4.2.Reforme školstva

U sklopu europskog ženskog pokreta otvoreno je i pitanje obrazovanja žena kao ključno u dostizanju jednakih prava među spolovima, a već je 1866. godine u britanskom parlamentu predloženo odobravanje prava glasa ženama.¹⁴ U industrijalizaciji koju prati razvoj građanskog društva i kapitalističkog tržišta te daljnji utjecaj revolucionarnih, prosvjetiteljskih ideja sedamnaestog i osamnaestog stoljeća, obrazovanje postaje nužnost, ali i preduvjet napretka. Kao što je ranije bilo naglašeno, Hrvatske su zemlje zaostajale za europskim silama što se ogleda i u obrazovnom sustavu. Andrea Feldman navodi podatak kako je pred kraj apsolutističkog razdoblja tek trideset posto djece pohađalo školu, bilo da se radilo o dvogodišnjoj *trivijalki* ili trogodišnjoj *glavnoj školi* dok je najmanja zastupljenost polaznika četverogodišnje *normalke*, škole koja bi djecu pripremala za nastavak školovanja u gimnazijama.¹⁵ Nizak postotak polaznika osnovnih škola možemo povezati sa prethodno navedenim tvrdnjama o položaju Hrvatske koja je bila pretežito agrarna zemlja, a slanje djece na školovanje obiteljima je bio izniman financijski teret posebice kada su škole bile znatno udaljene od naselja što je nerijetko i bio slučaj. Osim nedovoljnog broja škola, javlja se i nedostatak školovanog kadra koji bi djecu podučavali te nedostatak prostora. Stoga ne iznenađuje činjenica da je 1869. godine samo 23% muških osoba iznad šest godina pismeno dok je broj pismenih ženskih osoba duplo manji, a iznosi 11%.¹⁶ Iako se u drugoj polovici devetnaestog stoljeća počinje razvijati svijest o potrebi obrazovanja koja se očituje u postojanju školskih institucija, one su najčešće bile rezervirane za mušku djecu. Kako se ženska djeca ne bi „odnarodila“ jer su ih imućni roditelji iz spomenutih razloga najčešće školovali u inozemstvu, politički vrh počinje apelirati o potrebi školovanja žena na narodnom jeziku koje su stup društva jer upravo one, kao majke i domaćice, imaju veliku ulogu u odgoju djece. Ovakav stav rezultirao je otvaranjem *Više djevojačke škole* najprije u Zagrebu, a potom

¹⁴ FELDMAN, Andrea, *Žene u Hrvatskoj: ženska i kulturna povijest*, Institut „Vlado Gotovac“ : Ženska infoteka, Zagreb, 2004., 158.

¹⁵ Isto, 162.

¹⁶ Isto.

i ostalim gradovima Hrvatske koja je žensku djecu pripremala za ulogu majke i domaćice.¹⁷ Značajniji iskorak predstavlja reforma školstva 1874. godine kada obavezno osnovno školovanje uključuje i djevojčice, a iduće godine izazvane su burne reakcije crkve osnivanjem *Zemaljske ženske preparandije* čime odgoj učiteljica više ne ovisi samo o radu zagrebačkog samostana Sestara milosrdnica.¹⁸ Za vrijeme djelovanja Izidora Kršnjava, ministra bogoštvolja i nastave, učinjen je najznačajniji iskorak po pitanju obrazovanja žena. On se očituje otvaranjem *Ženske stručne škole* i *Privremenog ženskog liceja* sličnog gimnaziji gdje su prevladavali humanistički predmeti jer se isticalo da su bliži ženama. *Privremeni ženski licej* polaznicama je nakon petog razreda pružao mogućnost odabira pedagoškog, općeg ili latinskog smjera. Latinski smjer pretpostavljao je nastavak obrazovanja na fakultetu što ženama nije bilo dozvoljeno u tom periodu, a školarina je bila znatno skuplja od ostala dva. Osim latinskog, učiteljski je smjer također pretpostavljao slušanje sveučilišnih kolegija ukoliko je djevojka željela predavati u srednjoškolskim institucijama stoga se 1895. godine dozvoljava i ženama mogućnost slušanja potrebnih kolegija, a šest godina poslije ženama je omogućen upis na Filozofski fakultet.¹⁹ Valja istaknuti i ulogu Marije Jambrišak u osnivanju Liceja. Ona se zalagala za obrazovanje ženske djece, a dio svojih stavova i misli iznijela je u djelima od kojih možemo izdvojiti *O ženskom uzgoju*, *Žena nekoć i sada* i *Znamenite žene iz priče i povijesti*.²⁰ Iako je doprinijela značajnim promjenama u pogledu obrazovanja žena, valja napomenuti kako se i sama kretala u okvirima postojećeg patrijarhalnog uređenja koje nije dovodila u pitanje stoga opravdanje ženskog obrazovanja nije pronašla (ili barem javno izrekla) u ravnopravnosti sa muškarcima nego u potrebi za uspješnijim obavljanjem uloge koja joj je namijenjena – majke i supruge.

Navedenim reformama u Hrvatskoj se utire put ideji emancipacije žena koji će se afirmirati tek nakon Prvog svjetskog rata. Ipak, kao što je ranije spomenuto, u europskom je kontekstu problem obrazovanja žena shvaćen kao ključan segment borbe za ženska prava. U okvirima patrijarhalnog društva žena nije sposobna samostalno privređivati, odlučivati o svom školovanju, a još manje o političkim pitanjima. Odlučivanje o političkim pitanjima rezervirano je za obrazovane muškarce ili ovisno o potrebama tj. pripadnosti određenim kurijama. Do tada je smatrano kako žena ima ograničene sposobnosti samog spoznavanja

¹⁷ FELDMAN, Andrea, *Žene u Hrvatskoj: ženska i kulturna povijest*, Institut „Vlado Gotovac“ : Ženska infoteka, Zagreb, 2004., 163.

¹⁸ Isto, 165.

¹⁹ Isto, 171.

²⁰ ČORIĆ, Tomislav, *Hrvatska žena u povijesti*, K. Krešimir d.o.o. , Zagreb, 1997., 81.

zbog čega su, kako smo ranije prikazali, prve školske institucije bile prilagođene ženama – najprije su se bazirale na kućanske poslove i odgoj djece, a potom na humanističke predmete. Školske reforme odvijale su se u uskim okvirima tradicije s ciljem unapređivanja patrijarhalnog sustava, no ipak su ženama pružile mogućnost obrazovanja. I kao što su vodeći europski feministički pokreti predviđali, upravo je obrazovanje presudan faktor koji bi ženama omogućio dokazivanje sposobnosti na različitim društvenim i političkim sferama. Ipak, tradicija nacije duboko je ukorijenjena u društvo, stoga će i prvi hrvatski časopis namijenjen ženama biti u istom tonu. Značajan iskorak ka ravnopravnosti spolova u Hrvatskoj je učinjen 1917. godine u Saboru. Te se godine u raspravljalo o općem pravu glasa za muškarce, no vodeći političari predložili su isto i za žene.²¹ U borbi za jednaka izborna prava prednjačio je Stjepan Radić na čelu Hrvatske pučke seljačke stranke koji prvi među visokim političkim krugovima ističe ravnopravni položaj žena. Osim toga, Radić se uključio i u raspravu o celibatu učiteljica pokrenutu u spomenutom ženskom časopisu u kojoj je ostao dosljedan svojim svjetonazorima te je zagovarao ravnopravnost učitelja i učiteljica.

4.3. *Domaće ognjište*

Na pragu stoljeća članice *Hrvatskog pedagoško – književnog zbora* osnivaju prvi hrvatski ženski časopis.²² 1900. godine izdan je prvi broj naslovljen *Što hoćemo i želimo* časopisa *Domaće ognjište*. Uz Mariju Jambrišak časopis uređuje i Jagoda Truhelka učiteljica i književnica. Isticala se radom na Liceju gdje se zalagala za obrazovanje žena, a značajniji trag ostavlja književnim proznim djelima namijenjenim djeci i mladima od kojih su najzapaženiji zbirka priča *Zlatni danci*, *Naša djeca*, *Zlatko* i druge.²³ Iako se trud urednica i njihovih suradnica u obrazovanju žena kao i činjenica da je pokrenut prvi časopis takve naravi može činiti revolucionarnim, sam naziv časopisa upućuje na njihovu namjeru koja je i dalje usmjerena na odgoj žena kao dobrih majki i supruga. Među člancima navedenog časopisa

²¹ FELDMAN, Andrea, *Žene u Hrvatskoj: ženska i kulturna povijest*, Institut „Vlado Gotovac“ : Ženska infoteka, Zagreb, 2004., 204.

²² Isto, 181.

²³ ĆORIĆ, Tomislav, *Hrvatska žena u povijesti*, K. Krešimir d.o.o. , Zagreb, 1997., 84.

možemo istaknuti zalaganje za slobodu učiteljica kojima je zakonom iz 1888. godine zabranjena udaja ukoliko žele zadržati službu.²⁴

O zabrani udaje učiteljicama, ali i novom zakonu iz 1914. godine koji učiteljicama dozvoljava udaju uz zadržavanje službe pri čemu bi odabir bračnog partnera trebao biti odobren od strane državne vlasti, izjasnio se i Stjepan Radić.²⁵ Ovu je odredbu Radić oštro osudio smatrajući je ponižavajućom jer učiteljice stavlja u neravnopravni položaj i prema muškim kolegama, ali i nepismenim ženama na koje se navedena odredba nije odnosila. Navedeni istup znamenitog političara jedan je od mnogih u nizu kojima se zalagao za ravnopravnost žena. Tako je primjerice, zalažući se za prava žena i njihovo sudjelovanje u politici, 20. kolovoza 1910. godine pozvao žene na glavnu skupštinu Hrvatske pučke seljačke stranke.²⁶ Njegov stav može se objasniti s jedne strane obrazovanjem koje je stekao u Pragu i Parizu gdje se susreće sa tekovinama novog vremena, a s druge strane odgojem. Pogled na svijet kojeg sam Radić opisuje kao idealni realizam ili realni idealizam²⁷ stekao je već u roditeljskoj kući gdje ga je majka poticala na djelovanje koje bi svima omogućilo dobrobit. Temelj države koja bi osigurala dobrobit svima Radić je vidio u četiri duhovna carstva gdje mjesto zauzima, uz radničko i seljačko carstvo te carstvo djece, materinsko carstvo za koje kaže da se može ostvariti jedino kad se ženama omogući aktivno i pasivno pravo glasa putem kojega bi mogle biti birane u parlament, postati „ministrova zamjenica“ i sudjelovati u javnoj službi.²⁸ Osim iz niza članaka u časopisu *Hrvatska misao* i *Dom*, njegov odnos prema ženama možda najbolje opisuje i odnos prema supruzi kojoj je javno priznavao doprinose njegovim djelima, primjerice udžbeniku češkog jezika iz 1911. godine.²⁹ Svojoj politici prema ženama ostao je dosljedan i tijekom teških godina rata kada je na sjednicama Sabora nerijetko upozoravao na težak položaj žena, silovanja i neprimjeren odnos činovnika.

Razdoblje prije Prvog svjetskog rata u Hrvatskoj obilježeno je početkom promjena položaja žena u društvu. Ta se promjena prije svega odražava u obrazovanju žena koje od 1901. godine imaju pravo redovno upisati sveučilište, najprije Filozofski fakultet, a potom i

²⁴ FELDMAN, Andrea, *Žene u Hrvatskoj: ženska i kulturna povijest*, Institut „Vlado Gotovac“ : Ženska infoteka, Zagreb, 2004., 184.

²⁵ Isto, 192.

²⁶ Isto, 196.

²⁷ Isto, 192.

²⁸ Isto, 203.

²⁹ Isto, 195.

druge fakultete koji svoja vrata otvaraju tek nakon Prvog svjetskog rata. Milica Bogdanović, Milka Maravić i Vjera Tkalić ostat će zapamćene kao djevojke koje su se prve u povijesti upisale na Zagrebačko sveučilište.³⁰ Milica Bogdanović upisuje povijest i zemljopis te nakon pet godina stječe titulu doktora filozofije, dok su se Milka i Vjera opredijelile za prirodne znanosti. Do početka rata na zagrebačko je sveučilište upisano 158 djevojaka, no u ozračju koje je vladalo, nekolicina je njih studirala radi vlastitog prosperiteta. Većina je djevojaka upisanih na fakultet akademsku titulu smatrala proširenjem znanja korisnim za visoke krugove u kojima su se kretale, a ne kao mogućnost ostvarenja vlastite karijere. Ipak, iznimke su postojale, a pri tome valja istaknuti Dr. Karolu Milobar koja je 1906. godine prva liječnica koja je dobila dozvolu za otvaranje privatne ordinacije za „bolesti probavnih ustroja i ženske organe“.³¹ Paula Landsky postala je prva kondukterka ZET – a te možemo reći da je označila početak probijanja barijere sudjelovanja žena u javnim službama,³² dok je Alma pl. Balley prva žena koja je položila vozački ispit.³³

5. Prvi svjetski rat

Početak Prvog svjetskog rata u Hrvatskoj označava početak korjenitih promjena u svakodnevicu. Promjene su uvjetovane ratnim stanjem koje i od civilnog stanovništva zahtijeva veliki doprinos. On se prije svega odnosi na ratnu privredu koja tijekom četiri godine rata uspijeva opstati zahvaljujući uključivanjem šireg sloja stanovništva u proizvodnju i rad. Osim angažmana u tvornicama teške industrije i industrije općenito, žene su morale same privređivati i održavati gospodarstva kako bi prehranile svoje obitelji, također su se uključile i u javne službe te organizirale humanitarne akcije ili se masovno priključivale u već postojeće. Iako se rat nije vodio na hrvatskom teritoriju, civilno je stanovništvo osjetilo njegove posljedice. One se najbolje ogledaju u svakodnevnom životu, a za prikaz istog poslužit ćemo se znanstvenim radom Mirjane Jurić, više arhivistice Hrvatskog državnog arhiva, koja govori o svakodnevicu ratnih godina u Zagrebu.

³⁰ BLASIN, Barbara: MARKOVIĆ, Igor , *Ženski vodič kroz Zagreb* , Meandar, Zagreb, 2006. , 105.

³¹ Isto, 115.

³² Isto, 119.

³³ Isto, 131.

5.1. Svakodnevni život civila

„S jedne strane, novine vrve vijestima s ratišta, veličanjem 'naših junaka' i s pozivima za pomoć. S druge strane, tu su vijesti o krađama, skupoci, prosjačenju, gubitku nadzora nad djecom i katastrofalnom socijalnom situacijom u Zagrebu“.³⁴ Navedene tvrdnje arhivistice možda najbolje svjedoče o svakodnevici hrvatskih gradova jer dok je velika većina muškaraca bila na bojištu, žene su se isto tako borile ne bi li othranile svoje obitelji. Radi masovne mobilizacije, redara je bilo malo što je pogodovalo porastu razbojstava dok je grad brojio sve više prosjaka–invalida.³⁵ Siromašni slojevi društva u ratu su dovedeni na sam rub egzistencije, stoga ne čudi kako je na Jelačićevom trgu kolona od par stotina ljudi čekala satima ne bi li dobili kilu krumpira. S druge strane, tvrdi Jurić, novine prate visoke slojeve društva koji su i u teškim godinama rata živjeli luksuzno. Problem svakodnevice hrvatskog društva kao posljedica rata postaje i veliki broj zapuštene djece te ratnih invalida. Žene su u borbi za preživljavanje odlazile na rad dok bi djeca ostajala sama, škole su većinom bile zatvarane iz financijskih razloga ili pretvarane u bolnice pa se za tu djecu više nije imao tko brinuti. O razvoju navedenog problema svjedoči i Konferencija za zaštitu mladeži održana 1916. godine na saziv Zemaljske vlade – Odjela za bogoštovlje i nastavu na kojoj je utvrđeno kako je najveći problem djece skitnja i alkoholizam. Člankom pod nazivom *Kako stanuje sirotinja u Zagrebu?* svakodnevicu civilnog života dočarao je književnik Miroslav Krleža riječima : „U takvim kuhinjama stanuju tisuće udovica, matera, žena, baka, teta, priležnica i jadnica koje kao kakve bolesne sjene idu u prvo praskozorje u tvornice. Tako žive tisuće žena u 'bijelom gradu Zagrebu. I sve te švelje, i dvorkinje, i radnice, i kondukterke, sve te hiljade bijednica koje ne peku kruha jer nemaju brašna, nego jedu crne noklice. I salatu, dok je ima. A onda ništa. Sve te hiljade u kuhinjama, sobama pod krovom, pivnicama i barakama, sve te žene pate u jednoj užasnoj šutnji.“³⁶

Iako se Prvi svjetski rat nije odvijao na hrvatskom teritoriju, hrvatsko je društvo patilo od njegovih posljedica iz nekoliko razloga koji su sve više dolazili do izražaja kako je rat odmicao. Izravne prijetnje sila Antante Hrvatska je doživjela već 1914. godine kada su francuski brodovi zapalili vojna skladišta na Visu, a već iduće godine ulaskom Italije u rat

³⁴ JURIC, Mirjana, *Zagreb u Prvom svjetskom ratu : povijesne novine kao izvor za istraživanje socijalne povijesti*, Libellarium, Zagreb, 2009. , 127.

³⁵ Isto, 131.

³⁶ *Kako stanuje sirotinja u Zagrebu*, *Narodna zaštita*, 8. 11. 1917.

Istra postaje izravno ugrožena aktiviranjem novih bojišnica na Soči te nedugo poslije Piavi. Osim navedenog, veliki problem bila je i nemogućnost plovidbe austro-ugarskih brodova na Jadranu kojima su sile Antante onemogućile izlaz na more.³⁷ Prve posljedice rata usred navedenih događaja osjetile su se već na samom početku, no odnosile su se na dio hrvatskog teritorija dok je istovremeno ostatak Hrvatske i dalje živio relativno mirno. Takva će se atmosfera ubrzo promijeniti i u ostalim dijelovima Hrvatske čiji teritorij nije bio izravno ugrožen, no uvođenjem redarstvenih mjera u srpnju 1914. koje su značile zatvaranje kuća, krčmi, trgovina i sl. u određenim satima zbog sve većeg broja odbjeglih vojnika i razbojnika, uvođenjem ratne privrede u kolovozu te kolapsom pomorskog i željezničkog prometa svakodnevni je život ometen u svim dijelovima Hrvatske.³⁸ Istovremeno sa pogoršanjem gospodarskih prilika uslijed prelaska na ratnu privredu i kulturni život počinje zamirati te se gase brojne novine, a razna društva prestaju sa svojim radom.³⁹ Uz odredbu iz 1915. godine prema kojoj država postaje distributer žita i žitnih proizvoda, iduće godine započinje rekvizicija na selu čime su brojne obitelji dodatno osiromašene i izvrgnute lihvarstvu.⁴⁰ Ista je godina označila i početak gospodarske krize koja je dodatno pogoršana slabim žetvama 1916. i 1917. godine.⁴¹

5.2. Gospodarska kriza

Potreba za masovnom mobilizacijom i gospodarska kriza koja je zadesila hrvatsko stanovništvo nedugo nakon početka rata primorali su civilno stanovništvo na promjene dotadašnjeg društvenog sustava. Prema podatku koji govori kako je ukupno 13% austro-ugarske vojske mobilizirano sa područja Hrvatske i BiH čiji je udio tek 10% ukupnog stanovništva Austro-Ugarske možemo zaključiti da je veliki broj obitelji ostao bez supruga odnosno očeva što je u većini slučajeva značilo i gubitak financijske potpore.⁴² Gospodarska kriza koja je kulminirala 1916. godine dovela je do nestašice osnovnih prehrambenih namirnica. Problem se nastojao ublažiti već 1915. godine kada je uvedena racionalizacija brašna zbog poteškoća u nabavi istog te su uvedene iskaznice za brašno/kruh, a u godinama

³⁷ GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2003., 227.

³⁸ GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatska 1918. – 2008.*, Europapress holding : Novi Liber, Zagreb, 2008., 9.

³⁹ Isto, 10.

⁴⁰ GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2003., 227.

⁴¹ GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatska 1918. – 2008.*, Europapress holding : Novi Liber, Zagreb, 2008., 10.

⁴² GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2003., 227.

koje slijede iskaznice su uvedene i za ostale osnovne namirnice poput šećera, krumpira, mlijeka i sl.⁴³ Nedostatak osnovnih namirnica uzrokovao je kod mnogih neishranjenost što je najviše pogodilo trudnice i dojilje mobiliziranih vojnika, a kao posljedica istog postotak mortaliteta se znatno povećao, posebice mortalitet novorođenčadi. Osim nestašice osnovnih prehrambenih namirnica i problem prehrane brojnih obitelji, mobilizacija i novačenja stanovništva uzrokovale su pad u gospodarstvu. Prazna radna mjesta koja su za sobom ostavljali vojnici nastojala su se popuniti zapošljavanjem žena, ali i djece te ratnih zarobljenika.⁴⁴ Novost u odnosu na tradicionalni sustav jest zapošljavanje žena na „muškim poslovima“ poput spomenute Paule Landsky koja postaje prva kondukterka ZET – a dok čin kapelara dobiva Josipa Falica.⁴⁵ Specifičnost zapošljavanja žena na navedenim radnim mjestima jest što one nasljeđuju radno mjesto svoga supruga koji sudjeluje u ratu. Tako je Kristina Šikoronja naslijedila suprugovo radno mjesto koji se nakon oporavka od ratnih ozljeda ponovno vraća na bojište.⁴⁶ S druge strane tradicionalna „ženska“ radna mjesta poput služavki polako se gase jer za njima više nema velike potrebe s obzirom da se i broj članova obitelji smanjuje dok su radna mjesta konobarice ili blagajnice stavljene pod kontrolu vlasti zbog moguće prostitucije istih koja se intenzivirala tijekom ratnih godina.⁴⁷ Ovakva je izvanredna situacija ženama proširila mogućnost zaposlenja, no bez vremena za prilagodbu mnoga su djeca zaposlenih majki i mobiliziranih očeva lutala ulicama bez nadzora što će tijekom ratnih godina postati svakodnevni prizor ulica hrvatskih gradova.

Izravna posljedica gospodarske krize je sve veći broj stanovništva na rubu egzistencije, a samim time povećan je broj prosjaka i razbojnika. Također je promijenjen profil potencijalnih zaposlenika te se sve veći broj žena zapošljava na raznim radnim mjestima na kojima do tada nisu imale mogućnost zaposlenja. Kako se rat nastavljao godinu za godinom, rastao je broj zaposlenih žena što dovodi do velikog broja zapuštene djece o kojima se više nije imao tko skrbiti. Sve je veći broj ranjenika za koje je bilo potrebno osigurati medicinsko osoblje i povećati broj prihvatilišta što je često rezultiralo zatvaranjem škola koje su svoj prostor prepuštale najčešće Crvenom Križu. Navedeni su problemi ublaženi osnivanjem brojnih humanitarnih organizacija u kojima djeluju i žene i muškarci. Najvažnija zdravstvena pomoć stradalima u ratu stizala je iz Crvenog Križa u kojemu su se žene, dobrovoljne bolničarke istaknule svojim radom. Osim Crvenog Križa i brige za ranjenike, najviše

⁴³ *Odjeci s bojišnice : Zagreb u Prvom svjetskom ratu* , Muzej grada Zagreba, Zagreb , 2015., 68.

⁴⁴ Isto,69.

⁴⁵ *Dom i svijet*, 1914.

⁴⁶ *Ženske kao tramvajski kondukteri*, *Novosti*, 21. 9. 1914.

⁴⁷ *Odjeci s bojišnice : Zagreb u Prvom svjetskom ratu* , Muzej grada Zagreba, Zagreb , 2015., 81.

humanitarnih akcija usmjereno je na zbrinjavanje ratne siročadi, a vojnicima se nastojalo pomoći putem raznih dobrotvornih kulturnih događanja te sabirnih akcija.

5.3. Humanitarne organizacije

Temeljem Zakona o iznimnim mjerama za slučaj rata iz 1912. godine, ban Ivan Skerlec 27. srpnja 1914. godine donosi odredbu kojom zabranjuje rad svim društvima, a jedini izuzetak bio je Crveni Križ.⁴⁸ Kako su posljedice rata bile prevelike da bi se ublažile djelovanjem samo jedne organizacije, odredbom 22. rujna iste godine ban dozvoljava rad dobrotvornim društvima koje su dozvolu sada mogle potražiti i od vladinih povjerenika. Na taj je način, bez obzira na formalnu odredbu, u Zagrebu djelovalo osamdesetak društava tijekom ratnih godina. Sva ta društva nisu bila humanitarnog karaktera pa tako tijekom rata djeluju i organizacije poput *Društva hrvatskih književnika*, *Hrvatskog planinarskog društva* i sličnih.

U humanitarnom ruhu umjetnost se kontinuirano nastavlja razvijati. Brojne su izložbe humanitarnog karaktera održavane u Salonu Ullrich koji je upravo iz tog razloga najzaslužniji za razvoj i održavanje kulturnog života. U humanitarne svrhe Umjetnički paviljon već prve godine rata ustupa svoj prostor te postaje kuhinja za pomoć nezaposlenima i obiteljima vojnika.⁴⁹ Tijekom četiri ratne godine gotovo su neprestano održavane izložbe na kojima se prikupljao novac za pomoć humanitarnim organizacijama čime su potpomagali njihov rad ili su novcem pomagali vojnike i njihove obitelji. Tako je već u studenom 1914. godine održana *Izložba darova umjetnika za obitelji palih vojnika hrvatskih pukovnija* na kojoj su akademski, ali i amaterski umjetnici izlagali svoje slike i fotografije, a sav je prihod prodanih radova darovan.⁵⁰ Ovoj se akciji priklanjaju i mladi umjetnici koji do izražaja dolaze na izložbama *Hrvatskog proljetnog salona* prvi put otvorenim 1916. godine. Iste je godine u sklopu *Hrvatskog proljetnog salona* održana izložba Ive Simonović i Zdenke Pexider Sieger koje su prikupljenim novcem potpomogle rad Crvenog Križa.⁵¹ Na poziv humanitarne organizacije *Zitin dom* na čelu s barunicom Gizele pl. Hellenbach 1917. godine održana je izložba

⁴⁸ *Odjeci s bojišnice : Zagreb u Prvom svjetskom ratu* , Muzej grada Zagreba, Zagreb , 2015.,103.

⁴⁹ Isto, 94.

⁵⁰ Isto, 95.

⁵¹ Isto

Dragutina pl. Bedekovića i Petra Dolovčaka. Prihod zajedničke izložbe amaterskih slikara pomogao je radu *Zitinog doma i zakladi za zaštitu obitelji mobiliziranih i poginulih junaka Hrvatske i Slavonije*, dok je *Jelisavino društvo*, humanitarno društvo usmjereno na skrb siromašnih, novčano potpomognuto iste godine zahvaljujući izložbi slikarice Vere Nikolić.⁵² Izdvojene izložbe mali su djelić bogatog sadržaja izloženog u Salonu Ullrich tijekom Prvog svjetskog rata. Iz navedenih primjera vidljiva je dobra humanitarna organizacija na gotovo svim razinama ljudskog djelovanja u koju su uključeni svi, bez obzira na spol, ali i dob.

Ipak, ovo potonje prouzrokovalo je problem školstva jer je potreba za pomoći stradalima postala veća što je zahtijevalo više prostora, a taj su prostor nerijetko pružale škole dok bi djeca najčešće završila na ulici ukoliko se o njima nije imao tko skrbiti. Upravo je stoga velika pažnja humanitarnih organizacija usmjerena na zbrinjavanje djece. U tom je smislu najznačajniji rad *Lige za zaštitu djece* na čelu sa dr. Josipom Šilovićem u suradnji sa dr. Đurom Basaričekom. Ideja o osnivanju društva sa zadatkom zbrinjavanja zapuštene djece seže u 1911. godinu na poticaj Šandora A. Aleksandra. Skupština *Društva za prehranu siromašne školske mladeži* podržala je ideju, a zadatak osnivanja povjeren je dr. Josipu Šiloviću.⁵³ Osnivanjem posebnog odbora na čelu kojeg je bila Malvina Holjac završene su i posljednje pripreme osnivanja organizacije te je naposljetku rad *Lige za zaštitu djece u Hrvatskoj i Slavoniji* odobren je 20. srpnja 1912. godine od strane Zemaljske vlade.⁵⁴ Nakon spomenute naredbe bana Ivana Skerleca, prošireno je područje djelovanja na zaštitu obitelji mobiliziranih osnutkom posebnog odsjeka pod nazivom *Liga za zaštitu obitelji mobiliziranih vojnika iz sjeverne Hrvatske* kako bi organizacija mogla nastaviti sa humanitarnim radom tijekom rata.⁵⁵ Raspodjela dobivenih dobara regulirana je izradom registara, a prvo popisivanje imovinskog cenzusa izvršeno je tijekom kolovoza 1914. godine u kojem sudjeluju i muškarci i žene.⁵⁶ Na temelju spomenutog popisa izdavane su i cedulje pomoću kojih su potrebiti mogli koristiti prehranu u Umjetničkom paviljonu, prostorijama *Društva za prehranu siromašne školske mladeži grada Zagreba* ili jednostavnije *Prehrane* na čelu koje djeluje Šandor A. Aleksandar. *Liga za zaštitu djece* u suradnji sa *Središnjim odborom* odigrala je značajnu ulogu u spašavanju zapuštene djece iz oskudicom pogođenih dijelova Hrvatske i

⁵² *Odjeci s bojišnice : Zagreb u Prvom svjetskom ratu*, Muzej grada Zagreba, Zagreb, 2015., 95.

⁵³ KOLAR – DIMITRIJEVIĆ, Mira, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata*, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2008., 30.

⁵⁴ Isto, 31.

⁵⁵ Isto, 41.

⁵⁶ *Odjeci s bojišnice : Zagreb u Prvom svjetskom ratu*, Muzej grada Zagreba, Zagreb, 2015., 103.

BiH.⁵⁷ Kao posljedica otvaranja talijanske fronte, poljoprivredni život u Istri stagnira te velik broj djece stradava od gladi. Osim Istre, bilo je potrebno zbrinuti i hercegovačku djecu iz predjela koje je 1917. godine pogodila velika suša, dok je u Dalmaciji uz sušu promet znatno otežan zbog čega također dolazi do oskudice hrane. Rješenje za spas djece od sigurne smrti kao posljedice nedostatka hrane, a ponegdje i pitke vode, organizacije su pronašle u prebacivanju istih u obitelji iz bogatijih dijelova Hrvatske kao što su bile primjerice Zagrebačka, Bjelovarsko–križevačka, Varaždinska i Virovitička županija, ali i izvan granica Hrvatske u Baranju, Bačku, Banat i mađarske županije. Briga za siromašnu djecu bio je predmet interesa *Udruge učiteljica kraljevine Hrvatske i Slavonije* koje su osnovale brojna sirotišta te vodile brigu oko odgoja zapuštene djece.⁵⁸ Budući da nije bilo dovoljno financija za sve potrebite, 1915. godine osnovana je i organizacija *Za naše majke* kako bi se i majkama vojnika pomoglo, a pokroviteljstvo akcije od iduće godine preuzimaju ban Ivan Skerlec i Gabriela pl. Rakodczay.⁵⁹

Kako bi humanitarne organizacije mogle djelotvorno pomagati potrebitima čiji je broj tijekom ratnih godina ubrzano rastao, humanitarnim akcijama raznih vrsta pokušalo se skupiti što više donacija. Uz iznad navedene humanitarne izložbe, organizirane su i zabave, koncerti, priredbe, nogometne utakmice, donacije su skupljali i učitelji sa učenicima u sklopu nastave, a po gradu su postavljane sabirne „škrabice“.⁶⁰ Istaknuta humanitarna akcija Prvog svjetskog rata jest *Spomen–lipa* u organizaciji *Odbora zagrebačkih gospođa za ratnu pomoć*. Organizirana je 1915. godine po uzoru na bečku, a u akciji bi zainteresirani pojedinci zabili čavlić u drvenog viteza uz novčanu naknadu namijenjenu udovicama i djeci poginulih vojnika. Neke od istaknutih članica organizacijskog odbora bile su Sofija Spevec, Elvira Kulmer, Maja Turković i Klotilda Cvetišić dok je Marija Bučar akciji poklonila stablo.⁶¹

⁵⁷ KOLAR – DIMITRIJEVIĆ, Mira, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata*, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2008., 15.

⁵⁸ *Odjeci s bojišnice*: Zagreb u Prvom svjetskom ratu, Muzej grada Zagreba, Zagreb, 2015., 111.

⁵⁹ Isto, 103.

⁶⁰ Isto, 105.

⁶¹ Isto, 107.

5.4. Crveni križ

Masovna stradanja vojnika na bojišnicama Prvog svjetskog rata potpomognuta su novim otkrićima ratnog oružja. Upravo je u to vrijeme znanstveni napredak pokazao svoju mračnu stranu i razornu moć. Kemijski otrovi plinskog oblika koji svoj nastanak duguju razvoju znanosti prvi su put upotrijebljeni 1915. godine od strane njemačke vojske. Uporaba novih oružja zahtijevala je dodatne napore liječničkih djelatnika koji se sa time još nisu susretali. Uz to, takav je način ratovanja omogućio veliki broj stradalih u vrlo kratkom roku, stoga su liječničke službe odgovorile izazovu osnivajući brojne bolnice za zbrinjavanje ranjenika. Najznačajniji doprinos u zbrinjavanju ranjenika svakako je pružio Crveni križ koji temeljem spomenute banske odluke jedini dobiva nadležnost nad zbrinjavanjem stradalih u ratu.⁶² Do Prvog svjetskog rata u Hrvatskoj je postojalo pedeset podružnica Crvenog križa, a taj se broj gotovo udvostručio tijekom ratnih godina.⁶³ Povećanjem broja ranjenika, otvaraju se brojne bolnice diljem Hrvatske za čiju je organizaciju nadležan *Upravni odbor* na čelu sa Aleksandrom Rakodczayem. U organizaciji humanitarnih akcija Crvenog križa sudjelovale su i žene pa je tako Aleksandrova supruga Gabrijela pl. Rakodczay organizirala rad brojnih novoootvorenih bolnica te je poticala na humanitarne akcije kao predsjednica Crvenog križa Hrvatske i Slavonije.⁶⁴

Zbog velikog broja ranjenika u Hrvatskoj tijekom rata djeluju civilne, vojne te privremene / rezervne bolnice.⁶⁵ Najveća bolnica Crvenog križa osnovana je u prostorima Kraljevske zemaljske obrtne škole u kojoj je djelovao dr. Artur Lang kao ravnatelj dok je Milka Pogačić kao predsjednica uprave kuhinje bolnice Crvenog križa organizirala učiteljice koje su brinule o prehrani vojnika smještenih u središnjoj bolnici.⁶⁶ Nedostatak ljudi koji bi vojnicima pripremali razne potrepštine poput tople odjeće i zavoja nerijetko je nadomješten uključanjem djece u humanitarni rad. Djeca su sudjelovala na razne načine, od pletenja vunениh čarapa do sakupljanja kupinovog lišća za čaj, a sve pod nadzorom *Zagrebačke gospojinske udruge*. Školarci su također bili uključeni i pri prijemu ranjenika na kolodvorima gdje su pomagali u skupinama svako doba dana uz svoje profesore. Najviše osoblja Crvenog

⁶² ŽIDOVEC, Zdravko, *U službi humanosti*, HRVATSKI CRVENI KRIŽ : Nacionalno društvo, Zagreb, 2003., 44.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto, 46.

⁶⁵ *Odjeci s bojišnice : Zagreb u Prvom svjetskom ratu* , Muzej grada Zagreba, Zagreb , 2015., 116.

⁶⁶ Isto, 105.

križa činile su dobrovoljne bolničarke, „pravi anđeli čuvari za naše ranjenike“.⁶⁷ Velik broj dobrovoljnih bolničarki su učiteljice koje se nerijetko i odriču civilne službe ne bi li se u potpunosti posvetile ranjenicima ili kako ne bi zarazile djecu. Odore su same financirale, a za razliku od muških kolega nisu imale ratno osiguranje. Uz medicinsku brigu za ranjenike, bolničarke su im nastojale olakšati u svakom pogledu pa se tako u pričuvnim bolnicama na njihovu inicijativu organizira i zabava za ranjenike.⁶⁸ Njihov je rad najčešće tek simbolično priznat dobivanjem počasnog znaka Crvenog križa. Tako su primjerice 18. srpnja 1915. godine u pričuvnoj bolnici Brčko uz nekolicinu liječnika odlikovane i medicinske sestre. Za svoj požrtvovan rad Katarina Bertović, Katarina Pertschi, Agneza Hein, Ružica Crvenković i Zorka Ilić odlikovane su srebrnim kolajnama Crvenog križa s ratnom dekoracijom. No, koliko je bio značajan doprinos dobrovoljnih bolničarki svjedoči članak iz 1915. godine u kojem dr. Miroslav Čačković njihov rad opisuje riječima „*Njegovati bolesnika teška je i tužna dužnost, a naše ju gospoje vrše uvijek jednako revno i savjestno, uvijek besprikorno ali i uvijek jednako milo, dobro i srdačno. Prolaze dani i mjeseci, a one ostaju na svom mjestu ne traže ni hvale ni priznanja, nalaze jedino zadovoljstvo, u svojoj plemenitoj duši. A drugo i nije moguće, jer to što one čine ne može se ničime nagraditi, ne može se nahvaliti, izreći riječima već samo neograničenim štovanjem, onim tihim, udivljenim štovanjem što proizlazi iz dna duše.*“⁶⁹ Priznanje za požrtvovan rad žena istaknut je i u izvješću Upravnog odbora Crvenog križa u kojem stoji „*Njihovo će djelovanje biti neizbrisivo zabilježeno na krvavim stranama historije današnjosti, pak će po tom i kasniji naraštaji moći prosuditi, koliko je ljubavi, požrtvovanja i samoprijedora u ovim teškim vremenima uložila hrvatska žena ...*“⁷⁰

⁶⁷ *Naše dobrovoljne bolničarke*, *Novosti*, 11. 9. 1914.

⁶⁸ *Koncert za ranjenike*, *Novosti*, 9. 11. 1914.

⁶⁹ *Odjeci s bojišnice : Zagreb u Prvom svjetskom ratu*, Muzej grada Zagreba, Zagreb, 2015.,121.

⁷⁰ ŽIDOVEC, Zdravko, *U službi humanosti*, HRVATSKI CRVENI KRIŽ : Nacionalno društvo, Zagreb, 2003.,46.

5.5. Moda

Usljedi teških ratnih prilika koje su zadesile većinu stanovništva, novine prenose i drugu stranu zagrebačkih ulica – raskoš i luksuz. Članak posvećen „nedoličnoj modi“ objavljen je 1915. godine u *Katoličkom listu*, a autor teksta oštro osuđuje takvo bezobzirno ponašanje nekih gospođa jer smatra kako nije u skladu sa ratnim okolnostima gdje stotine vojnika svakodnevno gube svoje živote, a veliki dio civila živi u bijedi.⁷¹ Dok se u europskim gradovima diže glas protiv raskošnog odijevanja, u članku se ističe kako se čini da hrvatske dame nemaju empatije za ratne strahote što je vidljivo elegantnim odijevanjem žena koje „promeniraju u Ilici ili na Zrinjevcu“⁷². Uz neprimjerenost pretjerivanja u raskošnoj modi, javlja se i problem nabave tekstila za izradu odjeće. Kako je rat prometno gotovo paralizirao neke dijelove Europe teško je bilo nabaviti potrebnu robu, a uz to su i porezi povećani.⁷³ Stoga umjesto lošije i skuplje robe, proizvođači odlučuju svoju robu promijeniti kako bi je prilagodili ratnoj situaciji i novim potrebama kupaca. Ta je promjena najbolje izražena u ženskoj modi koja se znatno pojednostavljuje. Prije svega dolazi do promjene materijala u izradi odjeće te umjesto vune i pamuka rezerviranih za vojnu odjeću, počinje se sve više koristiti konoplina tkanina. Popularni modeli poput krinolina svoje mjesto ustupaju jednostavnijim i praktičnijim modelima te se, umjesto tri podsuknje karakteristične za ovu vrstu odjeće, rade tanje i uže suknje. Rad žena zahtijevao je pojednostavljivanje svih odjevnih predmeta kako bi što lakše obavljale svoje dužnosti. Tako iz uporabe polako izlaze i korzeti, a zamjenjuju ih jednostavniji grudnjaci koji su se lako i brzo mogli obući, suknje postaju kraće, a po prvi puta ženska odjeća ima džepove.⁷⁴ Iz potrebe za što jeftinijom i brže izrađenom robom dolazi do promjene u ženskoj modi. Praktičnost i skromnost cijenjene su kvalitete tijekom ratnih godina stoga umjesto raskošnih frizura, žene počinju kratiti kosu. To nas može dovesti do zaključka kako dolazi do liberalizacije u modi, no valja imati na umu kako ona ne proizlazi iz feminističkih tendencija, već iz nužnosti teške situacije prouzrokovane ratom.

⁷¹ JURIĆ, Mirjana, *Zagreb u Prvom svjetskom ratu : povijesne novine kao izvor za istraživanje socijalne povijesti*, Libellarium, Zagreb, 2009., 124.

⁷² *Nedolična moda, Katolički list*, br. 23., 10.6.1915., 243.

⁷³ *Odjeci s bojišnice : Zagreb u Prvom svjetskom ratu*, Muzej grada Zagreba, Zagreb, 2015., 88.

⁷⁴ Isto.

6. Zaključak

U vremenu ubrzanog napretka civilizacije jasno je kako se i mentalitet stanovništva mijenja. Od brojnih je novina ključno izdvojiti industrijalizaciju koja posljedično pruža poticaj daljnjeg razvoja liberalnih ideja unutar mnogobrojne građanske klase. Za razliku od Velike Britanije, SAD-a i drugih industrijski razvijenih zemalja, žene unutar razjedinjene Hrvatske znatno su kasnije spoznale potrebu podizanja glasa za ravnopravnost. Glavni je razlog tomu nezahvalna situacija u kojoj su se Hrvatske zemlje našle pod prijetnjom talijanizacije s jedne strane te mađarizacije i germanizacije s druge strane unutar Austro – Ugarske Monarhije. Pitanje nacionalnog identiteta glavna je preokupacija Ilirskog pokreta u čijem su radu sudjelovale i žene. Osim toga, istaknuta je i školska reforma kojom su žene dobile mogućnost studiranja najprije na Filozofskom, a potom i na drugim fakultetima, što je dotada bilo nezamislivo. Navedene će promjene pozitivno utjecati na daljnji razvoj redefiniranja odnosa, posebno školska reforma i obrazovanje žena, no tradicija na kojoj i dalje počiva hrvatsko društvo znatno će usporiti taj razvoj. Mogućnost sudjelovanja žena u raznim sferama ljudskog djelovanja pružena je početkom Prvog svjetskog rata. Ona je rezultat naizgled bezizlazne situacije i kolapsa civilnog života uzrokovanog *Velikim ratom*. Prvi rat takvih razmjera od civilnog je stanovništva zahtijevao velike napore i angažman kako bi se civilni život stabilizirao, a ranjenim vojnicima pomoglo. Budući da je veliki broj muškaraca mobiliziran, žene su primorane obavljati poslove koji su do tada bili rezervirani muškarcima. To se ponajprije odnosi na službenička radna mjesta, ali i zapošljavanje velikog broja žena u raznim gospodarskim granama kako bi izašlo iz gospodarske krize prouzrokovane prelaskom na ratnu privredu, prometnim blokadama i lošim žetvama. Značaj doprinosa žena tijekom Prvog svjetskog rata prikazan je i kroz brojne humanitarne organizacije. Osim organiziranja različitih dobrotvornih akcija poput *Spomen-lipe*, izlaganja umjetničkih radova, zbrinjavanja zapuštene i siromašne djece, žene su se najviše istaknule u Crvenom Križu gdje su pretežito radile kao dobrovoljne bolničarke i kuharice. Na taj su način žene uzdrmale patrijarhalnu sliku društva u kojem svatko ima svoju ulogu te je predodređenost žene za majku i suprugu opovrgnuta njihovim učinkovitim i požrtvovanim djelovanjem tijekom ratnih godina. Također valja naglasiti kako se i ženska moda počela liberalizirati. Dakako da ona nije odraz feminističkih tendencija već ekonomičnosti nužne u ratnim uvjetima. Ipak, dok je prije rata bilo nezamislivo otkrivati noge ispod suknje, tijekom rata to postaje uobičajena praksa. Navedenim rezultatima istraživanja mogu potvrditi početnu tezu rada prema kojoj je Prvi

svjetski rat pridonio promjeni rodni obrazaca. Ipak bih naglasila kako ta promjena nije izraz feminističkih ideja, već posljedica prvog rata u povijesti tolikih razmjera koji je zahtijevao velike napore civilnog stanovništva ne bi li stabilizirali životne uvjete, dok su žene istovremeno suptilno izlazile iz zadanih patrijarhalnih kalupa.

7. Literatura

1. BLASIN, Barbara: MARKOVIĆ, Igor, *Ženski vodič kroz Zagreb*, Meandar, Zagreb, 2006.
2. ĆORIĆ, Tomislav, *Hrvatska žena u povijesti*, K. Krešimir d.o.o., Zagreb, 1997.
3. FELDMAN, Andrea, *Žene u Hrvatskoj : ženska i kulturna povijest*, Institut „Vlado Gotovac“ : Ženska infoteka, Zagreb, 2004.
4. GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2003.
5. GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatska 1918. – 2008.*, Europapress holding : Novi Liber, Zagreb, 2008.
6. JURIĆ, Mirjana, *Zagreb u Prvom svjetskom ratu : povijesne novine kao izvor za istraživanje socijalne povijesti*, Libellarium, Zagreb, 2009.
7. KODRNJA, Jasenka, *Rodno/spolno obilježavanje prostora i vremena u Hrvatskoj*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2006.
8. KOLAR – DIMITRIJEVIĆ, Mira, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata*, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2008.
9. *Odjeci s bojišnice: Zagreb u Prvom svjetskom ratu*, Muzej grada Zagreba, Zagreb, 2015.
10. ŽIDOVEC, Zdravko, *U službi humanosti, HRVATSKI CRVENI KRIŽ* : Nacionalno društvo, Zagreb, 2003.
11. WATKINS, Susan Alice: RUEDA, Marisa: RODRIGUEZ, Marta, *Feminizam za početnike*, Naklada Jesenki i Turk, Zagreb, 2002.

Periodika

Svakodnevnica 1914. u starim novinama, virtualna.nsk.hr

1. *Koncert za ranjenike*, *Novosti*, 9. 11. 1914.
2. *Osijek za naše ranjenike*, *Ilustrovani list*, 17. 10. 1914.
3. *Dom i sviet*, 1914.
4. *Ženske kao tramvajski kondukteri*, *Novosti*, 21. 9. 1914.
5. *Naše dobrovoljne bolničarke*, *Novosti*, 11. 9. 1914.
6. *Kako stanuje sirotinja u Zagrebu*, *Narodna zaštita*, 8. 11. 1917.
7. *Nedolična moda*, *Katolički list*, br. 23., 10.6.1915.